

альна політика. — К., 1998. 3. США: Конституція і права громадян. — М., 1987. 4. *Эванс С.* Рожденная для свободы. История американских женщин. — М., 1993. 5. *Austin B.F.* Woman, Her Character, Culture and Calling. — Brantford (Ont.), 1890. 6. *Banner L.W.* Women in Modern America: A Brief History. — San Diego, 1984. 7. *Cassidy J.J.* The Legal Status of Women. — N.-Y., 1897. 8. Divorce. Part V. Divorce and Divorce Laws in the United States // *New Englander and Yale Review*. — July 1868. — Vol. 27. — Issue 104. 9. Divorce. Part VI. Attitude of the Church Towards Divorce Laws: Principles of Divorce Legislation // *New Englander and Yale Review*. — October 1868. — Vol. 27. — Issue 105. 10. Editor's Historical Record // *Harper's New Monthly Magazine*. — January 1872. — Vol. 44. — Issue 262. 11. *Flexner E.* Century of Struggle. The Woman's Right Movement of the United States. — N.-Y., 1972. 12. *Jameson J. A.* Divorce // *The North American Review*. — April 1883. — Vol. 136. — Issue 317. 13. Legal Condition

of Woman // *The North American Review*. — April 1828. — Vol. 26. — Issue 59. 14. *Porritt A. G.* Laws Affecting Women and Children in the Suffrage and Non-suffrage States. — N.-Y., 1917. 15. *Rose E. L.* An Address on Woman's Rights, Delivered before the People's Sunday Meeting, in Cohituate Hall, on Sunday Afternoon, Oct. 19th, 1851. — Boston, 1851. 16. *Stanton E. C.* The Need of Liberal Divorce Laws // *The North American Review*. — September 1884. — Vol. 139. — Issue 334. 17. The Legal Rights of Married Women // *New Englander and Yale Review*. — January 1863. — Vol. 22. — Issue 82. 18. The Property Rights of Married Women // *The North American Review*. — July 1864. — Vol. 99. — Issue 204. 19. The Rights of Women // *The Living Age*. — February 22, 1845. — Vol. 4. — Issue 41. 20. The Woman Suffrage Year Book. 1917. — N.-Y., 1917. 21. *Woloch N.* Women and the American Experience. — N.-Y., 1984.

Надійшла до редколегії 17.01.06

Т. Орлова, канд. іст. наук

ІСТОРІЯ ЖІНОЦТВА – ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Охарактеризовано новий перспективний напрям сучасних історичних досліджень, проведено порівняльний аналіз стану справ у розробці історії жіноцтва в Сполучених Штатах Америки, Росії та Україні.

The article characterizes a new, fruitful direction of contemporary historical studies, offers comparative analysis of the state of development in Women's Studies in the United States, Russia and Ukraine.

Від початку 90-х рр. минулого століття у вітчизняних гуманітарних науках відбуваються складні процеси інтенсивного пошуку і формування нового погляду на суспільство та історію. Відомо, що формаційний підхід, який панував у минулому, усю багатоманітність "світу людей" зводив до жорстких формаційних характеристик. Сучасній науці притаманне висунення на перший план людини та загальнолюдських цінностей. Наразі варто згадати "нову історичну науку", основи якої були закладено у 1930-х рр. французькими вченими, видавцями журналу "Аннали" Марком Блоком та Люсьєном Февром. Цей напрям виступив проти домінуючої ролі подійної історії – політичної, дипломатичної, військової. У наш час "нова історична наука" репрезентована вже цілим спектром течій, таких як нова економічна історія, нова соціальна історія, історична демографія, історія ментальностей, історія повсякденності та ін.

У 70-х рр. у США, а потім і в інших країнах виникло поняття *нова соціальна історія*. Її послідовники закликали дослідників повернутися обличчям до Людини. У підручниках з історії, наукових працях і у документальних фільмах з'явилися нові герої – прості люди з їхніми турботами і радощами, з їхнім умінням або невмінням пристосовуватися до значних подій і дій великих державних мужів. З'явилися і нові теми – історія міст і містечок, охорони здоров'я, хвороб, смерті, харчування, соціальних програм, боротьби з бідністю та багато ін. "Від вивчення державної політики й аналізу глобальних суспільних структур і процесів звернемося до малих життєвих світів", – так пролунав заклик німецьких істориків у 1985 р. [68, с. 7].

До того часу саме поняття *історія* асоціювалося із чоловіками. Під історією розуміли в основному значні політичні події і діяння державних мужів, які стояли над цими подіями. А оскільки серед "мужів" переважали чоловіки, то й історія в цілому вважалася їхньою сферою, їхнім володінням, до якого жінки допускалися дуже рідко. Причому жінки допускалися також рідкісні, такі, які наближалися до чоловіків за своїми розумовими і вольовими якостями. Прикладами можуть бути королева Єлизавета I у Великій Британії, Жанна д'Арк у Франції, цариця Катерина II в Росії, княгиня Ольга в Київській Русі. Тобто, до середини минулого століття або й пізніше історія людства фактично була "чоловічою історією", тобто орієнтованою на чоловічі персонажі і на чоловічі види діяльності, на першому місці серед яких була війна. Історія тієї чи іншої країни дуже часто виступає як політична, військова, як історія про становлення і розвиток бюрократичних інститутів. Можна сказати, що провідним принципом всесвітньої історії був андроцен-

тризм і їй був притаманний, не побоїмося цих слів, одвічний "чоловічий шовінізм". Це зрозуміло, бо історія аналізувалася і писалася чоловіками, з погляду чоловіків. Внаслідок цього в її анналах залишилося менше одного відсотка спогадів про внесок жіноцтва в політичне, економічне, культурне життя.

Не можна сказати, що дослідження ролі жінки в різні періоди не велося. За понад два століття вийшло друком чимало праць, присвячених жінкам-правителькам [4; 8; 14; 58; 74; 78 та ін.], дружинам правителів і жінкам-фавориткам, які певною мірою впливали на політику [3; 6; 13; 28; 48 та ін.], матерям великих людей [2; 27 та ін.], жінкам-воїтелькам і революционеркам різних часів і народів [5; 20; 39; 55; 57 та ін.], відомим жінкам у галузі освіти, науки, літератури, мистецтва [7; 17; 26; 34; 80 та ін.], а також жінкам у житті видатних чоловіків [15; 40; 54 та ін.]. Починаючи з XIX ст., виходять праці, присвячені ролі жінок у соціальному житті різних часів і народів [21; 50; 64; 65; 67 та ін.]. Разом із тим слід зазначити, що значна частина публікацій про жінок від давнини до сьогодення демонструвала і демонструє особливу цікавість до "екзотики", маргіальності, асоціальності. Про це свідчить, зокрема, велика кількість публікацій про коханок, авантюристок, відьом, проститутток, злодіяток, шпигунок тощо [1; 11; 25; 35; 37; 59; 67 та ін.]. Про певні відмінності у способі існування між чоловіками і жінками у різних народів писали етнографи. Деякі розвідки з цього аспекту мали місце у дослідженнях з історії давніх часів. Однак найбільший масив публікацій був породжений піднесенням руху жінок за свої права і йому ж присвячений.

Для позначення жіночого руху, головною метою якого було і є виборювання соціальних, політичних та економічних прав жінок, рівних з правами чоловіків, було обрано термін *фемінізм* (від франц. *feminisme*, від лат. *femina* – жінка). Рух за піднесення статусу жіноцтва розпочався із Французької революції 1789 р., однак набув поширення і певної форми лише протягом XIX ст. Перший в історії з'їзд на захист прав жінок було скликано у липні 1848 р. у Сенека-Фоллсі (штат Нью-Йорк). На ньому було прийнято конвенцію, у якій проголошувалися рівноправність чоловіків та жінок і висувалася вимога ліквідації дискримінації жіноцтва. У заяві з'їзду, крім цього, йшлося про виборче право для жінок, право на власне майно (за тодішніми законами майном і заробітком дружини розпоряджався чоловік), про вільний вибір професії і доступ до всіх навчальних та духовних установ, зміну закону про розлучення тощо.

Під тиском жіночого руху, який ширився і зростав, уряди багатьох країн приймали закони, що скасовували дис-

кримінацію за статтю, надавали рівні виборчі права, стверджували рівність в оплаті праці тощо. Під впливом книжок, таких як "Друга стаття" Сімони де Бовуар (1953) [51], у 1960-х рр. формується рух за емансипацію жінок, який поширюється на весь західний світ. Як зазначив американський історик Г. Уїлс, відповідаючи на питання про найзначніші зміни, які мали місце у світі: "Протягом останніх 40 років статус жінок змінився так, як він не змінювався за останні чотири сторіччя. Жодна зміна не торкнула так глибоко соціальну сферу. Змінилося ставлення дружини до чоловіка, матері до дитини, жінок до жінок. Цього достатньо, аби вважати даний період революційним, що вивільнив ресурси половини людської раси" [77, с. 134]. Звичайно, подібні глобальні соціальні зміни мали вплив на всі сфери, у тому числі і на наукову, зокрема історію.

У 60–70-ті рр. минулого століття активізація феміністського руху на Заході збіглася в часі із сексуальною революцією у соціосфері і з методологічною революцією в історіографії. У 70-х рр. у Сполучених Штатах Америки з'явилися не тільки "нова соціальна історія", а ще й так звані *women's studies*, що дослівно перекладається як *вивчення жіноцтва* або *жіночі дослідження*. У різних країнах з'явилося чимало спеціалізованих науково-дослідних центрів. Феміністської ревізії зазнали багато галузей знання і наукових дисциплін, насамперед філософія, історія, соціологія, психологія, мистецтвознавство, біологія та ін. З'явилася стала аббревіатура: W.S. Метою W.S. є розробка стратегії, яка б змінила ставлення людей, інституцій і суспільства в цілому до проблем жінок. Починаючи з 1970 р., у США було відкрито приблизно 300 програм W.S., до яких було включено понад 30 тис. курсів в університетах, коледжах та інших освітніх закладах. Аналогічні процеси почалися в інших країнах. У наш час вивчення теми об'єднує понад 450 дослідницьких програм у більшості західних країн.

Серед зазначених програм і курсів провідне місце посіли ті, що були присвячені історії жіноцтва. Треба відразу зазначити, що часом використовується словосполучення *жіноча історія*. Для нас такий варіант не є вдалим через той стереотип, який склався під впливом засобів масової інформації, зокрема, популярної телевізійної програми Оксани Пушкіної і не тільки. Почувши про "жіночу історію", людина відразу думає, що йдеться про розповідь з життя молодої жінки, яка чекала свого "принца", потім його нарешті зустріла, палко закохалася і т. д. і т. ін. Українські дослідниці вдало вийшли із непростого ситуації, обравши словосполучення *жіночі студії* [23]. У західних наукових колах прийнятий також варіант *історична фемінологія*. Він увійшов в обіг після того, як у 1975 р. Нін Коч використала термін *фемінологія*.

Відома російська дослідниця в галузі історії жіноцтва Н. Пушкарєва так визначає предмет історичної фемінології: "...це жінки в історії, історія зміни їхнього соціального статусу і функціональних ролей. Завдання історичної фемінології – вивчення змін опосередкованої жіночою статтю дійсності у просторі і часі (тобто з урахуванням географічної, етнокультурної і хронологічної складової)" [42, с. 44]. У своїх розвідках Н. Пушкарєва, спираючись на дослідження іноземних колег, виокремлює такі основні етапи у розвитку історичної фемінології. Перший – кінець 1960-х – початок 1970-х рр. – вона визначає як етап визнання "невидимості" жінок в історії і сексистської однобокості наших знань про минуле (американські дослідниці називали це феноменом "історії без жінки" або "womanless history"). Другий етап – від початку 1970-х рр. і до їх середини – визначається як етап комплементарного розвитку, прагнення доповнити ті дослідження, які вже існують, іменами жінок. При цьому "чоловіча історія" все ще сприймалася як основа, до якої додавалися "голоси жінок". Чоловічі цінності сприймалися як норми, а жіночі – як незвичайні, що

виходять за межі норми, як відхилення. Третій етап – середина 1970-х – кінець 1980-х рр. – це етап зближення історії і феміністської ідеології, розуміння істориками феміністських ідей. Четвертий етап, який триває досі, характеризується спробами вивчати жінок в історії й історію жінок, спираючись на поняття, які були винайдені і відпрацьовані під час еволюції жіночих досліджень у гуманітарних науках, такі як, наприклад, жіночий досвід або жіноче бачення світу [42, с. 46]. Разом із тим, як на третьому, так і на четвертому, нинішньому етапі деякі дослідження несуть на собі яскраво виражений феміністський акцент, який перешкоджає створенню дійсно об'єктивної цілісної картини розвитку людства, не дає змоги відтворити цілісність соціальної історії. Дійсно, історичні праці, виконані в традиційному ключі, досліджують здебільшого події "великої" історії – війн, революцій, зміни династій, тобто те, що належить до сфери "чоловічої діяльності". Поза їхньою увагою залишається сфера діяльності жінок, тобто повсякденне життя людей. Навряд чи можна вважати таку історію справді всебічною і всеохоплюючою. Вона скоріше одностороння. Отже необхідно "повернути історії обидві статі" [46, с. 35], аби картина стала повною.

Слід особливо підкреслити синтетичність "історії жіноцтва". У ній присутня і політична історія, тобто дослідження участі або неучасті жінок у політичних процесах, політичному житті, в управлінні суспільством на різних рівнях. Економічна історія у зазначеному ракурсі вивчає історію жіночої праці і зайнятості, підприємницької діяльності, заробітків, внеску до добробуту як на рівні родини, так і на рівні країн і навіть світу [81]. Історія боротьби жінок за рівні права, юридичні проблеми, юридичний статус жінки в суспільстві входять у коло історії права. Демографічна історія своїм підрозділом має історію сім'ї, тобто і тут не обійтися без жіночих студій. Так само не обійтися без них історії повсякденності, побуту і традицій, а ширше – історії культури. У свою чергу *історію жіноцтва* неможливо вивчати у відриві від тих самих політичної, економічної, соціальної, демографічної історії, історії права і культури та ін. Тобто має місце цікавий феномен звуження через розширення і розширення за допомогою результатів "звуженого дослідження", але вже на іншому, вищому рівні. Мається на увазі повнота і всебічність історичної картини. Як зазначає Л. Репніна: "На сьогоднішній день історія жінок і гендерна історія в її найширшому тлумаченні є величезним міждисциплінарним полем, яке охоплює соціально-економічний, демографічний, соціологічний, культурно-антропологічний, психологічний, інтелектуальний виміри, і мають об'єктивні підстави стати вельми важливим стратегічним плацдармом для вивчення історії приватного життя, так і для реалізації проекту "нової всезагальної історії", здатної переосмислити й інтегрувати результати досліджень мікро- і макропроцесів, одержаних у межах "персональної", локальної, структурної і соціокультурної історії" [46, с. 55].

У наведеній цитаті поряд з історією жінок йдеться про гендерну історію. Треба сказати, що у 1980-х рр. ключовою специфічною категорією аналізу в "історії жіноцтва" стає категорія *гендер*. У перекладі з англійської – це *рід*. У гуманітаристиці цей термін уперше використав американський психоаналітик Р. Столлер у праці "Стать і гендер про розвиток мужності та жіночності" (1968). У сучасному розумінні, на противагу терміну *стать* (англійською *sex*) як категорії біологічної, його почали використовувати дослідниці в галузі жіночих студій Г. Рабін, А. Річ та ін. Не ставлячи за мету навести всю множинність визначень поняття *гендер*, можна прийняти коротке і вичерпне визначення, запропоноване українською дослідницею Оксаною Кісь: "...гендер – це соціальні вияви статі, або ж просто "соціальна стать" [29, с. 48]. Тобто розвиток жіночих студій ви-

кликав перехід до аналізу не тільки становища жінок у патріархальному світі, а й усієї гендерної системи. На перший план дедалі більше висуваються підходи, згідно з якими всі аспекти людського суспільства, культури і взаємовідносин є гендерними. Відбувається поступовий зсув акцентів: від аналізу жіночого фактору і констатації чоловічого домінування до аналізу того, як гендер є, конструюється і відтворюється у всіх соціальних процесах, як це впливає на жінок і чоловіків [9, с. 11]. Гендерна історія є черговим альтернативним проектом реконструкції минулого. Він відкриває нову проблематику, дає можливість подивитися свіжим поглядом на старі проблеми, накреслити нові перспективи історичного пізнання. Це – заміна концепції єдиної й універсальної історії ідеєю множинності історій, що відповідає постмодерністському характеру сучасності. І гендер є "корисною категорією історичного аналізу", як зазначила назвою своєї статті Джоан Скотт [53].

Особливо слід звернути увагу на таку обставину. Часом, і це трапляється дуже часто, під гендером розуміють виключно жіноче питання з ухилом на феміністську нетерпимість у боротьбі з чоловіками. Цей радикальний фемінізм дуже шкодить виваженій об'єктивності, що є дійсним показником науковості досліджень. Не поодинокі праці, автори яких заявляють про те, що досліджують гендерну історію, але насправді до рівня гендерних узагальнень не піднімаються. А це і не обов'язково, бо існує чимало неопрацьованих проблем у галузі як історичної фемінології, так й історичної андрології ("історії чоловіків"). При тому, що вся історія, власне є історією з погляду чоловіків, останнім часом почали з'являтися публікації, які намагаються розглянути роль і місце чоловіків у суспільстві [31; 32; 38; 47; 52; 61 та ін.]. У США читаються такі курси як, наприклад, "Мужність в історії Сполучених Штатів" (Boston University) або "Маскулінність і патріархат" (SUNY Stony Brook).

Під рубрикою "Історія жіноцтва" у світі виходить зростаюча кількість монографічних праць, збірок статей і журнальних публікацій по всіх хронологічних етапах, різних регіонах і країнах, різноманітних сферах, а також узагальнюючі праці. Особливо активно працюють фахівці із Сполучених Штатів та Західної Європи [70; 71; 72; 73; 74; 75; 76; 78; 79; 80 et al.]. США відомі своїми феміністськими традиціями. У жодній країні світу жіночі студії не посідають такого важливого місця. Хоча історія жіноцтва як наукова субдисципліна склалася там у 70-ті рр. XX ст., історичні дослідження з жіночої тематики існували в Америці ще наприкінці XIX ст. Появу нового напрямку в історичній науці самі американські дослідники пояснювали тим, що назріла потреба у створенні не тільки history ("his" англійською – "його"), але й herstory ("her" – "її"). Оскільки жінки також виступають активними історичними суб'єктами, а історія завинила перед ними. У 1973 р. було проведено першу Беркширську конференцію з історії жіноцтва, на якій були присутні 500 осіб. У наступні десятиріччя відбулося дуже багато локальних конференцій, присвячених жіночим студіям. На щорічних конференціях Американської історичної асоціації й Організації американських істориків обов'язково працюють секції з історії жіноцтва. У 1978 р. в Америці було вперше проведено Тиждень жіночої історії. Це відбулося у Каліфорнії, у графстві Сонома, а у 1981 р. за ініціативою сенатора Оррина Хетча (республіканця від штату Юта) і конгресмена Барбари Мікулські (демократки від Меріленду) Конгрес прийняв резолюцію про щорічне проведення загальноамериканського Тижня жіночої історії. У 1987 р. тиждень перетворився на місяць. Березень став в Америці Місяцем історії жіноцтва – Women's History Month.

Якщо перше покоління фахівців з історії жіноцтва були самоучками, то вже до початку 1990-х рр. студенти США одержали широкі можливості спеціалізації у сфері жіночих студій. Фінансування цих програм здійснюється з великих

державних фондів, таких як Національний фонд підтримки гуманітарних досліджень, а також приватних фондів, особливо Фонду Форда. Серед курсів, які викладаються в американських університетах, можна, зокрема, назвати "Жіноча історія і феміністська теорія", який веде Кетрін Лавендер в університеті Колорадо; "Жінка в Америці" (Рут Мейервеїц – у Хартвордському університеті); "Жінка як інтелектуал у сучасній європейській історії" (Джон Тоеуз – у Колумбійському університеті); "Жінка в африканській історії" (Барбара Дубінз – в університеті Сан-Хосе); "Жінки у російській і радянській історії" (Дональд Дж. Роулс – в університеті Північної Кароліни) та ін. У наш час історія жіноцтва викладається майже в усіх американських університетах. Видається чимало спеціалізованих журналів, присвячених жіночій тематикі: "Віхи", "Жіночі дослідження", "Феміністські студії", "Жінки і політика". У 1989 р. побачив світ "Журнал жіночої історії". Загалом, слід зазначити, що у США існує Державний проект "Історія жінок".

Фахівці організовують міжнародну співпрацю. У Німеччині діє Міжнародний Жіночий університет. Працює Європейська літня школа NOISE із жіночих студій. Виходить міжнародний журнал "Огляд історії жіноцтва" ("Women's History Review"). З 1989 р. існує Міжнародна федерація дослідників у галузі жіночої історії. У багатьох країнах працюють її національні комітети. Зокрема, її колективним членом є Російський комітет. Цілі організації полягають у просуванні нових дослідницьких підходів у галузі історії жіноцтва, стимулюванні розвитку високопрофесійних студій, підтримці індивідуальних та колективних проектів, а також публікацій, запровадженні курсів з історії жіноцтва до системи історичного освіти, підготовці навчальних та методичних посібників, організації конференцій і семінарів, координації розробок і обміні інформацією, а також інтегруванні фахівців у міжнародний дослідницький простір. У Росії 250 вчених, викладачів і аспірантів на 2006 р. вели роботу в галузі гендерних досліджень в університетах 60 міст. Значна частина з них – у галузі історії жіноцтва, що відображається, хоча значно менше, ніж у західних країнах, у публікаціях [16; 18; 24; 41; 42; 43, 44; 45; 46 та ін.]. На жаль, навіть такого масштабу в Україні не спостерігається.

Якщо подивитися на зміни, які переживає Україна на межі двох століть, можна помітити, що в нашій країні міцнішають тенденції, які діють у світі. Уже існує кілька науково-дослідних гендерних центрів, таких, як центр "Жінка і суспільство" у Львові, Київський центр Гендерних студій, Одеський Науковий жіночий центр, Харківський центр гендерних досліджень. Харківський центр при підтримці Фонду Дж. Д. і К.Т. Макартурів з 1998 р. видає журнал "Гендерные исследования" – єдиний академічний журнал з гендерних студій у країнах колишнього СРСР, який друкує матеріали вітчизняних та іноземних авторів. Постійною рубрикою в ньому є "Жіноча історія". Трансформація системи вищої освіти в Україні в бік інтеграції з європейськими принципами вузівської освіти визначає постановку актуального питання про гендерну толерантність наукового і навчально-викладацького дискурсу вітчизняної вищої школи. Західні жіночі/гендерні/феміністські дослідження виявили і продемонстрували андроцентризм інститутів науки й освіти, здійснили гендерні експертизи навчальної літератури і провели ревізію базових соціально-гуманітарних дисциплін, стимулювали включення нових курсів з проблем гендеру в навчальний розклад університетів.

В українській вищій школі також останнім часом з'явилися курси з гендерної тематики. Деякі освітні заклади навіть здійснили гендерну експертизу нормативних курсів та навчальних програм соціально-гуманітарного циклу. Це, зокрема – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. В університеті на 2006 р. уже читалися такі курси: "Вступ до теорії

фемінізму" (філософія) – автор Н. Чухим; "Феміністська інтерпретація релігії" (релігієзнавство) – автор Н. Чухим; "Гендерна система XX століття" (соціологія) – автор Л. Малес; Психологічні аспекти гендерних відносин" (психологія) – автор О. Єфімова; "Психологічна допомога жінкам і чоловікам у кризових станах" (психологія) – автор П. Грабська; "Жіноча преса: гендерні аспекти" (журналістика) – автор Н. Сидоренко; "Жінка в науці та освіті України XIX–XX ст." (історія) – автор М. Палієнко У Києво-Могилянській Академії у магістратурі історичного факультету викладається "Історія жіноцтва" (по чотири години на тиждень у п'ятому триместрі з іспитом наприкінці курсу). У Львові О. Кісь, одна з провідних дослідниць у галузі жіночих студій в Україні, розробила курс "Українське жіноцтво в історико-антропологічній перспективі". У Сумському державному педагогічному інституті О. Луценко читає курс "Історія жіночого руху в Україні".

Треба підкреслити, що гендерний підхід більше характерний для західного соціального і гуманітарного знання, тому не дивно, що він активізувався в Україні лише у 1990-х рр., коли, звільнившись від радянської азіатчини, вона змогла звернути погляди на Захід і без цензури ознайомитися із світовими тенденціями в науковому й освітньому просторі. Однак не можна сказати, що історією жіноцтва не займалися в Україні та в діаспорі до того часу. Навпаки, існує величезний масив публікацій, які вийшли друком, як в УРСР, так і за кордоном, що присвячені, насамперед, історії жіночого руху в Україні, а також діяльності її видатних жінок. Окремо слід вказати на значну кількість праць, присвячених ролі жінки в суспільстві та історії часів радянської влади. Цей пласт ще чекає на виважений і ретельний історіографічний аналіз.

Інтерес до історії жіноцтва в Україні останнім часом набув нового дихання, про що свідчать публікації, які побачили світ протягом останніх десяти-п'ятнадцяти років [7; 10; 12; 22; 23; 29; 30; 33; 36; 49; 56; 57; 60; 63; 66; 69 та ін.]. Усе ж, незважаючи на наявність значної кількості праць, як таких, що присвячені окремими видатним жінкам, так і загального характеру, можна вести мову поки що про етап "наближення" до того рівня, на якому зазначена субдисципліна знаходиться в країнах Європи та Америки. Велика кількість гендерних та жіночих студій в Україні мають дещо однобічний та фрагментарний характер, а коло тем потребує розширення.

Необхідність підвищення уваги до досліджень у зазначених галузях зумовлюється, насамперед, важливістю проблем гендерного балансу в українському суспільстві, де, як відомо, 54 % населення складають жінки, але належного місця у суспільному житті вони не посідають. Достатньо згадати хоча б мізерне представництво жіноцтва у Верховній Раді. Або те, що серед осіб з вищою освітою в Україні жінки складають 64 %, водночас серед безробітних жінок – приблизно 75 %. Жінки в Україні, окрім усього іншого, потерпають від гендерних стереотипів, які склалися історично. Часом історичні реалії подаються у перекоханій формі, створюються нові міфологеми на недостатньому знанні дійсного стану речей як у минулому, так і на сучасному етапі. Додавання "жіночого виміру історії", без сумніву, може видозмінити наукові інтерпретації і збагатити образи минулих епох у буденній свідомості. Інтегрування історії жіноцтва, ширше – гендерної історії – до історії соціальної надасть нові імпульси розвитку загальної історії не тільки України, а й світу. Це дозволить всевітній історії вийти на вищий рівень своєї еволюції і надасть нові можливості давати відповіді на складні питання сучасності.

1. Бабинов Е.И. Продажные женщины. – М., 1870. 2. Блок М. Матери великих людей / Пер. с фр. – М., 1893. 3. Борисов Ю.В. Фаворитки Людовика XIV // Новая и новейшая история. – 1991. – № 4. 4. Брикнер А. История Екатерины Второй : В 2 т. – М., 1991. 5. Варганюк П.Л. Героїчне і трагічне в

долі Є.Б. Бош // УДЖ. – 1989. – № 8. 6. Васильева Л.Н. Кремлиевские жены. – М., 2003. 7. Видатні жінки України і їхній внесок у розвиток української національної і світової науки (друга половина XIX – середина XX ст.) / За ред. Л.П. Шумрикової-Карагодіної. – Д., 2003. 8. Висоцький С.О. Книгняня Ольга і Анна Ярославна – славні жінки Київської Русі. – К., 1991. 9. Воронина О.А. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4. 10. Генік С. 150 видатних українок. – Івано-Франківськ, 2003. 11. Гитин В.Г. Эта покорная тварь – женщина. – Х., 1997. 12. Гордасевич Г.Л., Гордасевич Б.О. Нескорена Берегиня: Жертви московського комуністичного терору XX століття. – Торонто; Л., 2002. 13. Горской С. Жены Иоанна Грозного. – Волгоград, 1990. 14. Диль К. Византийская императрица. Историческая хроника. – СПб; М., 1995. 15. Дубинский Н. Женщина в жизни великих и знаменитых людей. – Х., 1995. 16. Женщины в исторических судьбах России / Под ред. А.И. Евстратова. – Кострома, 1995. 17. Женщины в науке. – М., 1989. 18. Женщины в социальной истории России. – Тверь, 1997. 19. Женщины и Российское общество: Научно-исторический аспект. – Иваново, 1995. 20. Женщины – революционеры и ученые / Отв. ред. И.И. Минц, А.П. Ненароков. – М., 1982. 21. Жид П. Гражданское положение женщины. С древнейших времен. – М., 1895. 22. Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє : Мат. міжнар. наук.-практ. конф. 4–5 листопада 1995 р. – Д., 1996. 23. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні / За ред. Л.О. Смоляр. – О., 1999. 24. Кайдаш С. Сила слабых. Женщины в истории России (IX–XIX). – М., 1989. 25. Канторович Я. Средневековые процессы о ведьмах. – СПб., 1899. 26. Качкан В.А. Просвітницький вогонь Софії Русової // Українське народознавство в іменах. – К., 1994. – Ч. 1. 27. Качор М. Мама Івана Франка // Жіночий світ. – 1958. – Ч. 7–8. 28. Кирхейзен Г. Женщины вокруг Наполеона. – М., 1912. 29. Кісь О. Андроцентричний дискурс в історичних науках // Філософсько-антропологічні студії 2001. Спецвип. – К., 2001. 30. Козуля О. Жінки в історії України. – К., 1993. 31. Кон И. Мужское тело в истории культуры. – М., 2003. 32. Коновалов Д. Новые маскулинности: украинский дисплей // Гендерные исследования. – 2004. – № 4. 33. Кузич-Березовский И. Жінка і держава. – Л., 1994. 34. Куликов І.М. Леся Українка – видатний український мислитель і революціонер. – Х., 1962. 35. Кучинский А.В., Корец М.А. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Женщины – убийцы, воровки, налетчицы. – Донецк, 1998. 36. Маланчук-Рибак О. Жінка в історії. – Л., 2002. 37. Мордовцев Д. Хто вона княжна Тараканова? // Україна. – 1991. – № 13. 38. Мужчина в традиційній культурі. Соціальні та професійні статуси і ролі. Сила і влада. Мужская атрибутика. Мужской фольклор. – М., 2001. 39. Оболенский С.С. Жанна – божья дева. – Париж, 1988. 40. Пересунко Т.К., Оршиака Ю.М. "И божество, и вдохновенье". Любимые женщины в творческой судьбе западноевропейских писателей. – Николаев, 1999. 41. Пушкарева Н.Л. Женщины России и Европе на пороге Нового времени. – М., 1996. 42. Пушкарева Н.Л. Рождение исторической феминологии // Адам и Ева. Альманах гендерной истории. – М., 2001. 43. Пушкарева Н.Л. Русская женщина: история и современность. Два века изучения "женской темы" русской и зарубежной наукой 1800–2000. – М., 2002. 44. Репина Л.П. "Женская история": проблемы теории и метода // Средние века. – 1994. – Вып. 57. 45. Репина Л.П. Женщины и мужчины в истории: Новая книга европейского прошлого. – М., 2002. 46. Репина Л.П. История женщин сегодня // Человек в кругу семьи. Очерки по истории частной жизни в Европе до начала нового времени. – М., 1996. 47. Рыклин М. Преступления во имя братства // Гендерные исследования. – 2001. – № 6. 48. Рындин Л. Жрицы любви. – М., 1990. 49. Сабонова С.В., Галаган В.Я., Данилко Г.В., Сильченко З.О. Звятижниці: Жінки – Герої Радянського Союзу в боях за Україну в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1995. 50. Сегюр А. О женщинах, их состоянии и различных народов и влияния на общественный порядок / Пер. с фр. – М., 1805. 51. Симона де Бовуар. Друга стаття. – К., 1994. 52. Синельников А. Паника. Террор. Кризис. Анатомия маскулинности // Гендерные исследования. – 1998. – № 1. 53. Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа // Гендерные исследования. – 2001. – № 5. 54. Соколов Б.В. Арман и Крупская: Женщины вождя. – Смоленск, 1999. 55. Соляник О.Ф. Красные косынки. – Д., 1991. 56. Стяжкіна О.В. Жінки в історії української культури другої половини XX століття. – Д., 2002. 57. Суховей Л.Н., Суховей А.Д. Женщины – воины Одесщины 1941–1945. – О., 2003. 58. Угок Б. Женщины-правительницы в мусульманских государствах / Пер. с турец. – М., 1982. 59. Уилрайт Дж. Мата Хари: роковая любовница, или история женского шпионажа / Пер. с англ. – Смоленск, 1996. 60. Українки в історії / А. Андрусів, Ю. Багаліка, М. Богачевська-Хомяк та ін. – К., 2006. 61. Фасхеев Р.Г. Трансформация мужского гендерного конструкта в современных российских условиях : Автореф. дис. ... канд. социол. наук. – Екатеринбург, 2001. 62. Ферен К. Женщина перед судом справедливости и логики. – М., 1906. 63. Цунцкая О.В. Жіночий рух в Україні: Погляд з регіону. – О., 2001. 64. Шашков С.С. Исторические судьбы женщины, детоубийство и проституция. История русской женщины // Шашков С.С. : Собр. соч. – СПб., 1898. – Т. 1. 65. Швейгер-Перхенфельд А.Ф. Женщина. Ее жизнь, нравы и общественное положение у всех народов земного шара. – СПб., 1885. 66. Шумрикова-Карагодіна Л.П. Видатні жінки України та їх внесок у розвиток національної і світової культури (друга половина XIX – середина XX ст.). – Д., 2003. 67. Щеголов В.Г. Положения и права женщин в семье и обществе в древности, средние века и новое время. – Ярославль, 1898. 68. Этнографическое обозрение. – 2004. – № 4. 69. Юсул Д. Корона і вінок терновий. Жінки в історії України. – Івано-Франківськ, 1998. 70. Beard M.E. Woman as a Force in History. – N.-Y., 1971. 71. Becoming Visible : Women in European History / Ed. By Bridental et al. – Boston, 1977. 72. Clio's Consciousness Raised: New Perspectives on the History of Women / Ed. by M.S. Hartman, Z.W. Banner. – N.-Y., 1974. 73. History of Women in the United States: Historical Articles of Women's Lives and Activities / Ed. By N.F.Cott. – München; L.; P., 1992–1994. 74. Jenkins E. Elizabeth the Great. – L., 1972; The Seven Queens of England.

– Melbourne etc., 1953. 75. Lawrence A.A. Social History of Women in England. 1500–1760. – L., 1993. 76. Sex and Class in Women's History / Ed. by J.L. Newtown. – L., 1983. 77. The John., Catherine T. MacArthur Foundation. Report on Activities. – Chicago, 1994. 78. The Seven Queens of England. – Melbourne, 1953. 79. Tilly L.A. Gender, Women's History and Social History // Social Science History. – 1989. – Vol. 13. – P. 439–462. 80. Women and

Science. – L., 1979. 81. Показовими наразі можуть бути такі цифри: у наш час жінки складають половину людства, виконують дві третини всієї роботи, але одержують лише одну десяту світового доходу і володіють менш ніж однією сотою всієї нерухомості.

Надійшла до редколегії 25.01.06

Н. Папенко, канд. іст. наук

ЙОЗЕФ ВІРТ – НІМЕЦЬКИЙ АНТИМІЛІТАРИСТ ТА БОРЕЦЬ ЗА ДЕМОКРАТІЮ

Розглянуто динаміку еволюції політичних поглядів одного із провідних діячів католицької партії Центру першої половини XX ст. – Йозефа Вірта.

The dynamics of evolution of political views of the prominent leaders of German Catholic Centre Party of the first half of the XX century – Joseph Wirth – is analyzed in this article.

Йозеф Вірт (1879–1956) пройшов довгий та складний шлях від початку своєї політичної кар'єри у католицькій партії Центру. Його еволюція як політичного діяча була не прямолінійною. У ній були непослідовність, компроміси, обґрунтовані належністю до партії, що була однією із соціальних опор буржуазії, але не мала у своєму складі трудящих. Серед членів партії він знаходився на крайньому лівому крилі, що викликало ненависть усіх, хто прагнув встановити у Веймарській Німеччині реакційний режим і в короткий час підготувати воєнний реванш.

Після встановлення в Німеччині фашистської диктатури Й. Вірт покидає країну. Роки життя визначили його політичний світогляд та діяльність, яка шокувала його колег, політичних лідерів, таких як К. Аденауер. Насправді, боротьба за мир між народами була продовженням його курсу, який він підтримував усе своє життя.

Біографія Й. Вірта не є предметом серйозного дослідження. Їй присвячені окремі статті. Офіційна німецька історіографія відноситься до нього неприязно, мовчазно [23, с. 19]. Його ім'я відсутнє у біографічному збірнику "Німецька демократія від Бебеля до Хейса" [8]. Однак у брошури дослідника Г. Вірта (фахівця з історії Католицької партії центру) викладено основні етапи діяльності Й. Вірта [24].

Й. Вірт був вихідцем із трудящих мас. Його батьківщиною був Фрейбург – місто південнонімецької землі Баден, де протягом двадцяти років працював механіком у друкарні його батька. У Фрейбурзькому університеті (1903–1908) Вірт слухав лекції з історії філософії, економіки, фінансів, математики. Після закінчення університету він працював учителем і, можливо, саме тоді у нього з'являється інтерес до політики. Й. Вірт відвідує збори робітників, виступає за промови, чим звертає на себе увагу місцевих католицьких політиків. Можна переконливо сказати, що він був обдарованим оратором і це сприяло швидкому зростанню його політичної кар'єри. З 1911 р. – член місцевих зборів м. Фрейбурга, у 1913 р. – депутат земельного парламенту Бадена; наступного року – член рейхстагу [15, с. 171]. Друзі називали його "Джузеппе Гарібальді", бо його промови порушували соціальні проблеми німецького суспільства.

Під час листопадової революції 1918 р. в Німеччині Вірт прагнув запобігти її поширенню. У час, коли владу буржуазії було підірвано, Й. Вірт зі своїми радикальними поглядами, критичним ставленням до соціальної несправедливості стає кандидатом республіканського уряду Бадена [20, с. 85]. 10 листопада 1918 р. він стає міністром фінансів цієї землі, здобуває репутацію прихильника революції, опирається планам реакції щодо придушення революції [15, с. 170–171]. Після її поразки в Німеччині знову настає політична криза, тому реакція прагне до реставрації монархії. Однак реакційний путч Каппа – Лютвица (березень 1920) сприяє загальному страйку, який перекреслює задуми його організаторів. Уряд соціал-демократа Бауера змушений йти у відставку і до влади приходить кабінет на чолі із соціал-

демократом Г. Мюллером – мета якого полягала у стабілізації ситуації в країні. Суттєву роль у новому уряді повинен був грати міністр фінансів, бо рішення важливих внутрішніх проблем було тісно пов'язане з бюджетними проблемами й особливо репараційним питанням. Добре знаючи здібності Й. Вірта, Г. Мюллер запрошує на посаду міністра саме його. Що стосується партії Центру, то в цій ситуації вона була зацікавлена у включенні до складу імперського уряду саме Й. Вірта [12, с. 3]. Однак перебування уряду Г. Мюллера при владі було нетривалим. У червні 1920 р. було створено новий кабінет на чолі з лідером партії Центру Ференбахом, який залишив Вірта на посаді міністра фінансів, тим самим це викликало негативну реакцію з боку Народної партії. Розкриваючи задуми колег Ф. Штресемана, Вірт стверджував: "Велика промисловість наживається на економічній кризі, прагне звільнитися від податків і в іншому варіанті (з правими силами) вести спільні дії проти нації" [6, с. 7]. Ця заява характеризувала політичні упередження Вірта і зневажати ними у тій ситуації партія Центру не наважилася.

В уряді Ференбаха Вірт став досить помітною фігурою. Він перетворив міністерство фінансів на політичну платформу, при допомозі якої суттєво впливав на рішення Кабінету [7, с. 311]. Найбільші суперечки в уряді викликали наполегливі зусилля Вірта досягти реалізації закону про "так звану імперську надзвичайну жертву", що розповсюджувалася на владні економічні кола. У цьому питанні він нашоуохнувся на сильний опір важкої індустрії в особі міністрів від Народної партії. Вони представляли інтереси таких магнатів як Г. Стіннеса і йому подібних. Вірт не був схильним йти на безпринципні угоди і про серйозні протиріччя, які мали місце в уряді, говорив відкрито. Це стосувалися, перш за все, закону про падіння заробітної плати в середньому на 10 % (березень 1920), однак з накладанням податків на великі прибутки, уряд не поспішав. У цій ситуації Вірт прагнув перерозподілити податкові витрати на користь трудящих, тим самим викликаючи до себе демагогічні напади в пресі з боку Народної партії.

На засіданні імперського керівництва Центру (кінець жовтня – початок листопада 1920) Вірт рішуче виступив проти членів партії Браунса та Штегервальда, які прагнули укласти союз із правими силами. Залишаючись буржуазним політичним діячем, Вірт робить ставку на ліберальні методи управління, на мирне врегулювання зовнішньополітичних конфліктів, категорично виступає проти союзу з реакційними силами.

У тодішній Німеччині внутрішні проблеми були тісно пов'язані із зовнішніми. Чим більше монополісти саботували ефективне оподаткування, тим більше ускладнювалося репараційне питання. Тільки мобілізація заходів, якими володіли владні структури, могла дозволити Німеччині виконати зобов'язання з Версальського договору. Однак вони цього не бажали. Їх демагогічні заклики до конфронтації з державами Антанти могли призвести ли-